

Բագրատ Բագրատյան
ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և
իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ bsbagratyan@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-88

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ
ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ԴԻՏԱՆԿՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Ազգային անվտանգությունը պետության ինքնիշխանության հիմնապատկերից է, որի ապահովումն ընդգրկում է ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին գործոնների համադրված ազդեցությունը: Այն դիտարկվում է որպես բազմաշերտ համակարգ, որտեղ աշխարհաքաղաքական միջավայրի, սոցիալ-տնտեսական զարգացման և պետական ինստիտուցիոնալ կարողությունների փոխազդեցությունը ձևավորում են անվտանգության ապահովման իրական մակարդակը:

Հետազոտության նպատակն է վերլուծել ազգային անվտանգության ինստիտուտի տեսական հիմքերը, դրա ձևավորման ու զարգացման առանձնահատկությունները, ինչպես նաև գնահատել Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության կառուցակարգերի կատարելագործման և առանձին ենթաոլորտների արդյունավետության բարձրացման հնարավորությունները:

Հիմնաբառեր. Ազգային, անվտանգություն, Հայաստանի Հանրապետություն, տեսություն, քաղաքականություն, պետություն, հասարակություն:

Ներածություն

Ազգային անվտանգությունը ցանկացած պետության ինքնիշխանության հիմքն է, որի ապահովումը պետության կարևորն գործառնություններից է: Այն պետությունները, որոնք չեն կարողանում ապահովել իրենց ազգային անվտանգությունը, ինքնաբերաբար կորցնում են ինքնիշխանությունը և նրանց արտաքին ու ներքին քաղաքականությունը սահմանվում է այլ հզոր պետությունների կամ վերազգային կազմակերպությունների ուղղորդմամբ:

Ազգային անվտանգությունը անհրաժեշտ է դիտարկել որպես բազմաշերտ համակարգ, որի ձևավորման վրա ազդում են ինչպես արտաքին՝ աշխարհաքաղաքական գործոնները, այնպես էլ ներքին՝ սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակը: Անվտանգության ապահովման հիմքում ընկած է պետության համապարփակ հզորությունը, որը արտահայտվում է նրա մարդկային, ինստիտուցիոնալ և տնտեսական ռեսուրսների համադրմամբ: Բայց այս դրույթը չի նշանակում, որ տվյալ կապը գծային է և դետերմինացված: Այսինքն, պետության զարգացվածության մակարդակը դեռևս չի երաշխավորում անվտանգության քաղաքականության բարձր մակարդակ: Որպես հիմնական պատճառ ընդգծվում է այն, որ արդի պայմաններում անվտանգության թե ազգային, թե միջազգային մակարդակներում մարտահրավերներն ու սպառնալիքներն ավելի են ընդլայնվում՝ ընդգրկելով նաև խառնածին բնույթի աղբյուրներ (քաղաքականից սոցիալ-տնտեսական, տեղեկատվականից կիբեռտիրոյթ, բնապահպանականից պարենային և այլ շրջանակներ) (Peltriaux Emmanuel, 2023, էջ 49): Ընդ որում, եթե ավանդական սպառնալիքները հիմնականում պետությունների գործողությունների հետևանք են, ապա նոր տիպի սպառնալիքների հետևում հաճախ կանգնած են ոչ պետական կազմավորումներն ու կազմակերպությունները, ինչպես նաև առանձին անհատներ (Kelly Ph., 2016, էջ 210): Հետևապես, պետության զարգացման և անվտանգության ապահովման խնդիրները, ըստ էության ունեն հակադարձ ուղղվածություն. եթե առաջինը պահանջում է մշտական նորարարություններ, փոփոխություններ և այլն, ապա երկրորդը՝ հաստատուն վիճակ, ամեն տեսակ նորարարությունների (հատկապես՝ ռիսկային տարր պարունակող) սահմանափակում: Իհարկե, այս երկու գործընթացները ունեն ավելի բարդ դիալեկտիկական կապ (The role of NGOS in European governance, 2010, էջ 32): Հոդվածի թեմայի արդիականության համատեքստում հարկ է ընդգծել, որ Հայաստանի արդի անվտանգային միջավայրի առանձնահատկություններից բխող սպառնալիքների բնույթը, ազգային անվտանգության երաշխավորվածության վրա ազդող քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, հասարակական, մշակութային և մյուս բոլոր գործոններն ու գործընթացները ձևավորում են ոչ միայն անվտանգության քաղաքականության խնդիրը՝ դրանց դիմագրավման և չեզոքացման առումով, այլև անմիջական ազդեցություն են գործում անվտանգային կարողությունների զարգացման միտումների ու հնարավորությունների վրա:

Հոդվածում որպես հիմնական նպատակ առանձնացվում է ազգային անվտանգության ինստիտուտի հայեցակարգի ձևավորման, զարգացման փու-

լերը և արդի առանձնահատկությունների համատեքստում ՀՀ ազգային անվտանգության ապահովման կառուցակարգերի կատարելագործման, առանձին անվտանգային ենթաոլորտների արդյունավետության բարձրացման հնարավորությունների գնահատումը:

Նշված նպատակին հասնելու համար առանձնացվում են հետազոտական հետևյալ խնդրադրվող ուղղությունները.

- ուսումնասիրել ազգային անվտանգության ինստիտուտի և դրա երաշխավորման հայեցակարգի էվոլյուցիոն զարգացումները,
- ներկայացնել ազգային անվտանգության ապահովման հիմնական կառուցակարգերը և դրանց իրականացման մեթոդաբանական մոտեցումները,
- վերլուծել ՀՀ ազգային անվտանգության իրավաքաղաքական հիմքերի փուլային զարգացումները, այս համատեքստում ազգային շահերի արժևորման մոտեցումները, ինչպես նաև քաղաքականության կատարելագործմանն ուղղված կարգավորիչ և այլ փաստաթղթերի նորացման առաջարկներ:

Մեթոդ

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են ինչպես ընդհանուր գիտահետազոտական, այնպես էլ մասնավոր բնույթի մեթոդներ՝ ապահովելու վերլուծության բազմակողմանիությունն ու խորությունը: Ընդհանուր մեթոդներից առանձնացվել են դիալեկտիկական և համակարգային մոտեցումները, որոնք հնարավորություն են տվել դիտարկել ազգային անվտանգության ինստիտուտը որպես փոխկապակցված տարրերից բաղկացած ամբողջական համակարգ՝ նրա ներքին ու արտաքին գործոնների փոխազդեցության համատեքստում:

Մասնավոր մեթոդների շարքում օգտագործվել են իրավաքաղաքական վերլուծության, համեմատական, համակարգակառուցվածքային, պատմաիրավական և վիճակագրական գնահատման գործիքները, որոնք ապահովել են հետազոտության հստակեցումն ու գործնական կիրառելիությունը:

Հոդվածում համադրվել և վերլուծվել են մասնագիտական գրականության մեջ առկա տեսական մոտեցումները, պաշտոնական գնահատականներն ու դիրքորոշումները: Ուսումնասիրվել է ազգային անվտանգության ոլորտը կարգավորող նորմատիվ-իրավական փաստաթղթերը, իրականացվել է համեմատական վերլուծություն՝ արտասահմանյան առաջատար երկրների փորձի հիման վրա՝ բացահայտելու ազգային անվտանգության ապահովման քաղաքականության զարգացման միտումները և դրանց տեղայնացման հնարավորությունները ՀՀ-ում:

Ազգային անվտանգության ինստիտուտի էվոլյուցիոն առանձնահատկությունները. Ժամանակակից մարտահրավերները

ՀՀ անվտանգային միջավայրի համար

Ազգային անվտանգության ապահովման հիմնարար նպատակն է ոչ միայն ազգի գոյապահպանության, պետականության, հասարակական-քաղաքական կյանքի ամրապնդման, զարգացման դեմ ուղղված առկա սպառնալիքներից պաշտպանությունը, այլև նախատեսի դրանք կանխարգելող միասնական ու համակարգված կառուցակարգեր: Ժամանակակից աշխարհում անվտանգությունը այլևս չի սահմանափակվում պետությունների միջև մրցակցության համատեքստում ազդեցության գոտիների տարանջատմամբ բնական ռեսուրսների հասանելիության ապահովման կամ միայն պետությունների միջև ավանդական շփումների և ռազմավարական հավասարակշռության պահպանմամբ (Շահվերդյան, 2024, էջ 36): Զանգվածային ոչնչացման զենքի հնարավոր կիրառման և մյուս նմանատիպ սպառնալիքների կողքին արագ տեմպերով աճել և զգալի են դառնում նոր տիպի մարտահրավերներ ու սպառնալիքներ՝ միջազգային ահաբեկչություն, քիմիական և կենսաբանական զենքերի տարածումն ու կիրառումը, կիբեռհանցավորությունը և այլն (Ayling, 2017, էջ 499):

Ժամանակակից ազգային անվտանգության տեսության հիմնական հասկացությունների վերլուծությունը և համեմատական գնահատումն նաև մեծ գործնական նշանակություն ունի: «Սպառնալիք», «վտանգ», «մարտահրավեր», «ռիսկ» հասկացությունների բազմիմաստ ու ոչ միանշանակ մեկնաբանությունները հաճախ հանգեցնում են անվտանգության համակարգի ռազմավարական առաջնահերթությունների աղճատման, քաղաքական որոշումների հակասականությանը և անվտանգության ապահովման նպատակների անհամաչափ բաշխմանը: Ազգային անվտանգության տեսական դաշտում այս հասկացությունները ձևավորում են անվտանգության համակարգի կառուցվածքային հիմքը՝ որպես ենթակարգեր առանձնացնելով ազգային շահերը, անվտանգության սպառնալիքները, ինչպես նաև դրանց չեզոքացմանն ու դիմակայելուն ուղղված պաշտպանական կարողությունները (Քոչարյան, 2012, էջ 73): Այս փոխկապակցված տարրերի ձիշտ սահմանումն ու տարբերակումը հնարավորություն են տալիս ապահովել ազգային անվտանգության ռազմավարության ամբողջականությունը, ռիսկերի կառավարման արդյունավետությունը և սպառնալիքների կանխարգելման նպատակային քաղաքականության ձևավորումը: Տեսագործական շրջանակներում բավականին տարածված՝ «վտանգ սպառնալիքի միջոցով» և «սպառնալիք վտանգի միջոցով» սահմանելու պրակտիկան հաճախ հանգեցնում է անվտանգության ապահովման համակարգի մասին ապատեղեկացմանը, ազգային ռեսուրսների օգտագործման անարդյունավետությանը, անձի, հասարակության ու պետության կենսականորեն կարևոր շահերին վնաս պատճառող իրական աղբյուրների քողարկմանը:

Կարևոր է ընդգծել, որ թե՛ ազգային անվտանգությունը, թե՛ դրա ապա-

հովմանն ուղղված քաղաքականությունը կրում է միջդիսցիպլինար բնույթ, քանի որ դրանք միավորում են քաղաքական, իրավական, սոցիալ-տնտեսական, ռազմական և տեղեկատվական բաղադրիչներ: Այս համակարգի կայունությունն ու արդյունավետությունը հնարավոր է միայն պետական կառավարման ամբողջական ներգրավման և հասարակական ու անհատական կարողությունների նպատակային համախմբման միջոցով:

«Ազգային անվտանգություն» հասկացությունն առաջին անգամ կիրառվել է 1904 թվականին ԱՄՆ Կոնգրեսին ուղղված նախագահ Դ. Ռուզվելտի ուղերձում: Ըստ ամերիկյան քաղաքագետների՝ ազգային անվտանգությունը երկրի ամբողջականությունը, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և այլ խնդիրների լուծման, ինչպես նաև միջազգային կառույցներում որպես ինքնուրույնություն հանդես գալու կարողությունը պահպանելն է (US National Security, 1985, էջ 4): Սառը պատերազմի տարիներին ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղությունն անվտանգության ապահովումն ու սպառազինությունների մրցավազքն էր: Ուստի, այդ շրջանում անվտանգության ավանդական սահմանումը ենթադրում էր պետության ինքնիշխանության ապահովումը և այդպիսով նվազեցնում անվտանգության ամբողջական կոնցեպցիայի նշանակությունը՝ ընդամենը սահմանելով այն որպես «ուժի, իշխանության հոմանիշ» (Buzan, 1991, էջ 7):

Ներկայումս էլ արևմտյան իրավաքաղաքական փորձագիտական աղբյուրներում «ազգային անվտանգություն» եզրույթը գնահատվում է բնակչության ու երկրի տարածքի պաշտպանություն ցանկացած արտաքին սպառնալիքներից և պատասխան հարված հասցնելու կարողությունից: Ամերիկյան ավանդույթներում ռազմական ուժը անվտանգության էական բաղադրիչ է: ԱՄՆ-ն, որի համար ազգային անվտանգությունը ոչ միայն պաշտպանվածությունն է, այլ նաև հզորությունն ու ազգային շահի ապահովումը, հատուկ և կարևոր նշանակություն է տալիս բանակին: ԱՄՆ զինված ուժերը և ռազմական արդյունաբերությունը ծառայում են որպես ամերիկյան հզորության հիմք (Hartman, 2012, էջ 12): Հակառակ դեպքում ռազմական վտանգների առկայությունը համարվում է պետության հետաքրքրությունների գլխավոր սպառնալիք (Trager, Kronenberg, 1973, էջ 5-6): Հետևապես, սպառնալիքները կարող են ծագել թշնամական պետություններից, քաղաքական անկայունությունից, ահաբեկչությունից, լրտեսությունից, կիբեռպատերազմից, տեղեկատվական պայքարի գործողություններից և այլն: Այդ առումով անցյալի իրադարձությունները վերլուծելով և ապագայի համար ռազմավարական ուղեգիծ ձևավորելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև փոխկապակցված «ազգային շահերի բարդ համակարգը» (Էռնեստ, 2025, էջ 5):

Ազգային անվտանգությունը արևմտյան արժեհամակարգում ավանդաբար դիտարկվում է ժողովրդի և երկրի տարածքների պաշտպանություն ցանկացած տեսակի սպառնալիքից, ինչպես նաև վտանգավոր երևույթների և գործընթացների վրա արդյունավետորեն հակազդելու ունակություն, ինչը հիմնավորվում է ոչ միայն լեգիտիմության մենաշնորհի վրա հիմնված պետության առկայությամբ, այլև այնպիսի բնութագրիչներով, ինչպիսիք են՝

քաղաքական գործընթացների կայունությունը և կանխատեսելիությունը (Prisms and Policy: U.S. Security Strategy after the Cold War, 1994, էջ 39–40):

21-րդ դարասկզբին արտասահմանյան քաղաքագիտության շրջանակներում ընդգծվում է «համապարփակ անվտանգության» հայեցակարգը: Այն հատկապես մեծ տեսագործական արտահայտվածություն ստացավ 2022 թ. ռուս–ուկրաինական հակամարտության պայմաններում, որի արդյունքում առավել համընդգրկուն արժևորումներ ամրագրվեցին, օրինակ, ՆԱՏՕ-ի և դրա անդամ–պետությունների հավաքական գործողությունների գնահատումներում (Leoni Elisa, 2024, էջ 44): Համապարփակ անվտանգային կառուցակարգերում արդարացիորեն ներառվում են նաև ազգային շահերը պաշտպանելու իրավունքի գործընթացներով հավելյալ այնպիսի սուբյեկտների, ինչպիսիք են՝ քաղաքացիների խմբերը, ոչ կառավարական կազմակերպությունները, տեղական ինքնակառավարման մարմինները և այլն (Rothschild, 1995 էջ 3):

Արդի աշխարհակարգում «անվտանգություն» տերմինը իր ուրույն նշանակությունն ունի գրեթե բոլոր պետությունների ազգային շահերի ապահովման ռազմավարական դոկտրիններում: Չնայած այն հանգամանքին, որ դարաշրջանը հակված է դեպի գլոբալացում, համընդհանուր արժեքների կայացում, այնուամենայնիվ, ազգային անվտանգության համակարգի ձևավորումը, հստակեցումը յուրաքանչյուր պետության շահերի, ազգային արժեքների պաշտպանության, ինչպես նաև տնտեսական զարգացման համար էական և առաջնային դեր ունի (Աթոյան, 2014, էջ 12):

Վերջին տարիների աշխարհաքաղաքական զարգացումները, միջազգային և տարածաշրջանային իրադրության փոփոխությունները, անվտանգության և ռազմաքաղաքական ծավալվող փոփոխությունները անհրաժեշտություն են առաջացնում վերանայելու Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության, պաշտպանության և արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղությունները, սպառնալիքներն ու առաջնահերթությունները: Տևական ժամանակ Հայաստանի Հանրապետությունում նույնպես ազգային անվտանգության ապահովման խնդիրը դիտարկվել է բացառապես ուժային բաղադրիչի կիրառման տեսանկյունից և առավելապես արտաքին սպառնալիքներին հակազդելու համատեքստում, որը գտնվել է որոշակիորեն «գերարժևորված» համատեքստում: Սակայն աշխարհաքաղաքական արդի գործընթացները սրընթաց փոփոխվում են, և այսօր ազգային անվտանգության ռազմավարության՝ բացառապես պաշտպանվածության միջոցով ապահովման հայեցակարգային մոտեցումը լիովին չի համապատասխանում անվտանգության ապահովման քաղաքականության ժամանակակից մոտեցումներին, ինչը ենթադրում է նաև ազգային անվտանգության ապահովման և սոցիալ–տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրների անխզելի փոխկապակցվածություն և փոխադասարկվածություն: Պատճառն ակնհայտ է, քանզի այդ քաղաքականությունը պետք է լինի ոչ թե հակազդեցությունը բոլոր տեսակի մարտահրավերներին և սպառնալիքների համար ապահովման վիճակի պաշտպանվածությունը, այլ նաև անհրաժեշտ պայմանների

ստեղծման, պլանների և ծրագրերի զարգացման, անձի, հասարակության և պետության պաշտպանվածության առաջնահերթությունների ընդգծումը՝ հաշվի առնելով արտաքին, ներքին և տարածաշրջանային մարտահրավերների ու սպառնալիքների իրողությունները: Հետևապես, ազգային անվտանգության ապահովման քաղաքականությունը կոչված է երաշխավորելու պետության ու ազգաբնակչության սոցիալ-տնտեսական զարգացման նպատակների իրագործումը՝ նրանց ապահովելով կայունություն հարափոփոխ ու «անհանգիստ» աշխարհում:

Անվտանգությունը, նախ և առաջ, ցանկացած պետության պաշտպանվածությունն է արտաքին և ներքին վտանգներից, պետության կայունությունն ու հնարավորությունը զարգանալու, ինչպես նաև իր քաղաքացիների համար անվտանգ, ապահով միջավայրի ստեղծումը: Ազգային անվտանգությունն ունի մի շարք բաղկացուցիչներ՝ կապված մարդկանց կենսագործունեության տարբեր կողմերի և առաջին հերթին մարդկության գոյապահպանության համար անհրաժեշտ պայմանների հետ (Joseph, 2009, էջ 21): Ազգային անվտանգության բաղկացուցիչների առանձնացումն անհրաժեշտ է իրականացնել անձ-հասարակություն-պետություն-միջազգային հանրություն քառամիասնական մեխանիզմի հիման վրա:

Մասնագիտական գրականության մեջ ազգային անվտանգության հարցերը քննարկվում են երկու ուղղվածությամբ: Նեղ առումով անվտանգության ապահովման հարցերը, որպես կանոն, վերաբերում են հասարակական-քաղաքական կյանքի առանձին կողմերին ու գործընթացներին, որը պայմանավորված է տվյալ ժամանակաշրջանի կոնկրետ հանգամանքներով: Լայն առումով ազգային անվտանգության խնդիրն ընդգրկում է մարդկանց կենսագործունեության բոլոր կողմերը, առնչվում է ինչպես մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության, այնպես էլ հասարակական-քաղաքական կարգի պահպանման ու ամրապնդման հետ (ներքին և արտաքին համաչափ սպառնալիքների հաշվառմամբ) (Քոթանջյան, 2010, էջ 686-688):

Անվտանգության հիմնախնդիրը դիտարկելիս անհրաժեշտ է առանձնացնել միջազգային, տարածաշրջանային, պետական և անհատական մակարդակները: Ընդ որում, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ յուրաքանչյուր մակարդակին կարող են համապատասխանել անվտանգության որոշակի ոլորտներ և ուղղվածություններ, որոնք կարող են կապված լինել այս կամ այն կոնկրետ խնդիրների իրականացման հետ:

Միջազգային անվտանգության արդի մարտահրավերները, մասնավորապես՝ աշխարհակարգի փոփոխման միտումները, ուժային կենտրոնների միջև մրցակցության սրումը, ազդեցության գոտիների բաժանման համար մղվող պայքարը (օրինակ՝ աշխարհաքաղաքական առանցքի՝ Ատլանտյան օվկիանոսից դեպի Խաղաղ օվկիանոս տեղաշարժում, համընդհանրացում, կրոնական բախումներ և միջէթնիկական հակամարտությունների անընդմեջ զարգացումներ (Kissinger, 2009, էջ 98) և այլն) բացասական ազդեցություն են ունենում անվտանգային մյուս բոլոր մակարդակների վրա: Ներկայումս ձևա-

վորվող բազմակենտրոն աշխարհակարգում էականորեն սկսում է նվազել միջազգային անվտանգության ապահովման մեխանիզմների արդյունավետությունը, միջազգային անվտանգային կազմակերպությունների զսպող դերը: Աշխարհակարգի փոփոխման պայմաններում էականորեն նվազում է լիբերալիստական սկզբունքներով կառուցվող անվտանգային համակարգերի արդյունավետության աստիճանը, քանի որ պետության անվտանգության ապահովման համատեքստում դադարում են առաջնային նշանակություն ունենալ միջազգային իրավունքը, պետության ժողովրդավարացումը և մարդու իրավունքների պաշտպանությունը: Եվ որպես որոշակի հետևյալաց քայլեր՝ փոփոխվող աշխարհակարգում միջազգային անվտանգային համակարգի կառուցվածքը դառնում է առավել անարխիկ, և միջազգային իրավակարգի էական թուլացման պայմաններում՝ պետությունների համար կրկին մեծ կարևորություն են ստանում ռազմական ուժի կուտակումը, ռազմական զսպումը, սեփական ուժերով անվտանգային կարիքների բավարարման հնարավորությունները և հիբրիդային սպառնալիքներին դիմակայելու հնարավորությունները:

Տարածաշրջանային անվտանգությունը ենթադրում է տարածաշրջանում բնակվող ազգերի և ժողովուրդների, ինչպես նաև պետությունների կենսական շահերի նկատմամբ սպառնալիքի բացակայություն: Տարածաշրջանային անվտանգությունը պայմանավորված է ուժերի հարաբերակցության պահպանմամբ, տարածաշրջանի բոլոր երկրներում խաղաղության համաչափ արմատավորմամբ: Վերջին տարիներին մեծ պետությունների ազգային անվտանգության հայեցակարգերում գերակայում է տարածաշրջանային մոտեցումը, քանզի տարածաշրջանային անվտանգության համակարգերի դերն ու նշանակությունը գլոբալ անվտանգության և առանձին պետությունների անվտանգության ապահովման գործում անհամեմատ բարձրացել են:

Որպես օրինակ՝ Արևելյան Եվրոպայում և Մերձավոր Արևելքում ծավալվող հակամարտությունները նոր անվտանգության աղբյուրներ են ստեղծում Հարավային Կովկասի ուժային բալանսի պահպանման և անվտանգության համալիրի վերակառուցման համար: Մերձավորարևելյան տարածաշրջանին բնորոշ հիբրիդային սպառնալիքների ազդեցության մեծացման միտումները անխուսափելիորեն իրենց տարածումն են գտնում նաև Հարավային Կովկասում, ինչը երկարաժամկետ առումով Հայաստանի աշխարհաքաղաքական ինքնուրույնության պահպանման համար մեծ ռիսկեր է ստեղծում:

Հարավկովկասյան պետությունների հետ համագործակցությունը ուժային կենտրոնների կողմից շարունակում է ընկալվել ոչ թե երկկողմ հարաբերությունների մակարդակով, այլ որպես տարածաշրջանում ազդեցության մեծացման գործողություններ: Տարբեր տարածաշրջանների մակարդակներում ծավալվող անկայունության խորացման պայմաններում Հարավային Կովկասին վերաբերող անվտանգային հիմնախնդիրները արդեն չեն սահ-

1 Որպես նմանօրինակ իրավիճակ գնահատելի է COVID-19 համավարակի պայմաններում թե միջազգային հանրության, թե ազդեցիկ գերտերությունների, մասնավորապես, ԱՄՆ-ի քաղաքականության փոփոխությունները անվտանգային բոլոր մակարդակներում՝ միջազգայինից տարածաշրջանային և ազգային մակարդակներ (Հավելյալ տե՛ս Bolan, Harper and Hillison, 2021, էջ 99-110):

մանափակվում միայն դրանում անմիջականորեն ներգրավված պետություններով: Հետխորհրդային Հարավային Կովկասը միշտ էլ գնահատվել է որպես գլոբալ աշխարհաքաղաքական մրցակցության գոտի, որտեղ ՌԴ-ն ջանքեր է գործադրում վերականգնելու իր նախկին ռազմավարական դերակատարությունը (Tsygankov, 2019, էջ 172-173), իսկ մնացյալ ուժային կենտրոնները փորձում են ուղղակի կամ անուղղակի լրացնել տարածաշրջանում ՌԴ աշխարհաքաղաքական թուլացմամբ առաջացած վակուումը:

Պետական անվտանգությունը կարևորագույն բաղկացուցիչներից է, որը ներառում է այնպիսի ոլորտներ, ինչպիսիք են, օրինակ՝ տնտեսությունը, քաղաքականությունը, մշակույթը, սոցիալական ոլորտը, տեղեկատվական և էներգետիկ ուղղությունները: Պետության անվտանգության մասին խոսելիս անհրաժեշտ է անվտանգությունը առանձնացնել տարբեր դիտանկյուններով: Նախ և առաջ, պետական անվտանգությունը նշանակում է տարածքի, ազգաբնակչության և կառավարման համակարգի նկատմամբ սպառնալիքի ու վտանգի բացակայություն: Տվյալ դեպքում հարկ է խոսել նաև պետության՝ որպես քաղաքական համակարգի անվտանգության կրողի մասին: Եվ հաջորդը՝ պետական անվտանգությունը ենթադրում է պետական կառավարման համակարգի նկատմամբ սպառնալիքին դիմակայելու հնարավորություն, համապատասխան համակարգ: Այս առումով պետական անվտանգությունը կոչված է ոչ միայն կանխարգելելու և չեզոքացնելու անվտանգային սպառնալիքները, այլև ամրապնդելու ազգային շահի²՝ անձի և քաղաքացիների իրավունքների ու օրինական շահերի պաշտպանվածությունը, հասարակության հոգևոր և նյութական արժեքների պահպանումը, պետության սահմանադրական կարգն ու ինքնավարությունը:

Պետությունը ոչ միայն արտահայտում է ազգային շահերը, այլ նաև երաշխավորում է դրանց իրականացումը օրենսդիր, գործադիր ու դատական իշխանությունների միջոցով: Պետական մարմիններից յուրաքանչյուրն իր իրավասությունների շրջանակում որևէ կերպ մասնակցում է ազգային անվտանգության ապահովման խնդիրների լուծմանը: Այնուամենայնիվ, այդ գործընթացում նրանց զբաղեցրած տեղն ու դերը էականորեն միմյանցից տարբեր են:

Բազմաթիվ պետություններում, անկախ ժողովրդավարական կամ այլ կառավարման համակարգի առանձին զարգացման մակարդակից, մասնավոր շահեր որդեգրած սուբյեկտները ճանապարհներ են փնտրում իրենց այդ շահերը «ազգային» շահերի մակարդակի բարձրացնելու և պետական կառավարչական գործընթացներին այդպիսի ուղղվածություն տրամադրելու համար: Հաշվի առնելով տվյալ հանգամանքները և պետական քաղաքական ինստիտուտների կողմից ռազմավարության մշակման գործում իրականացվող միջոցառումները, վերլուծելով և գնահատելով դրանց գործիքակազմը՝

2 Ազգային շահերի կառուցվածքային վերլուծության տեսանկյունից ազգի բովանդակության տակ առաջին հերթին հարկավոր է հասկանալ պետության տարածքում կենսագործող ազգային միատարր կամ բազմատարր կառուցվածք, էթնոմշակութային բնութագրիչներ ունեցող որոշակի միասնություն, որն օժտված է իր տարածքին բնորոշ ինքնիշխան կառավարչական ինտեգրատիվ և մեռաշնորհային գործառնություն (Լրացուցիչ տե՛ս Դևոնյան, 2011, էջ 35):

ըը՝ կարևորվում է պետության ազգային շահերի փոխակերպումն ազգային անվտանգության հիմնախնդիրների, ինչպես նաև դրանց համար ֆինանսական աղբյուր հանդիսացող տնտեսական անվտանգության ապահովման պահանջների գնահատումները:

Ազգային մակարդակում անվտանգության ապահովումը առաջին հերթին ենթադրում է միջազգային ու տարածաշրջանում քաղաքական և անվտանգային հավասարակշռության երաշխավորում: Հայաստանի ազգային անվտանգության գլխավոր սպառնալիքները արտաքին հարաբերությունների համապարփակ կարգավորման և արժանապատիվ երկարաժամկետ խաղաղության մեխանիզմների ներդրման հեռանկարների փուլային ոչ հստակությունն ու միջազգային/տարածաշրջանային զարգացումներով պայմանավորված «նպատակային անորոշություններ» են: Հայաստանի անվտանգության սպառնալիքներից է համարվում նաև միջազգային նշանակություն ունեցող տնտեսական, տրանսպորտային, էներգետիկ և այլ հաղորդակցային ուղիների մասնակցության և ՀՀ-ի մեկուսացման դեմ իրականացվող գործողությունները: Ազգային մակարդակում անվտանգային շահերը թելադրում են, որ Հայաստանը հնարավորինս փորձի ձեռնպահ մնալ տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային ուժային կենտրոնների միջև մրցակցությունը խորացնող գործողություններից:

Եզրակացություն

Յուրաքանչյուր պետություն ձգտում է հավասարակշռել իր անվտանգային հարաբերությունները հարևան երկրների, տարածաշրջանային տերությունների և միջազգային դերակատարների հետ՝ միաժամանակ հետապնդելով իր ազգային շահերը և անվտանգային նպատակները: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ աշխարհում ներկայումս տեղի են ունենում անվտանգության վերաբերյալ գոյություն ունեցող հայացքների փոփոխություններ երեք հարթություններում. անվտանգության հասկացության աշխարհայացքային մեկնաբանության մեջ, անվտանգության ապահովման նկատմամբ հայեցակարգային մոտեցումներում և անվտանգության ապահովման քաղաքականության իրականացման ձևերի, այն է՝ կյանքի տարբեր ոլորտներում անձի, հասարակության և պետության անվտանգության պաշտպանության միասնական խնդրի լուծման գործում:

Ազգային անվտանգության բաղկացուցիչների առանձնացումն անհրաժեշտ է իրականացնել մարդ-հասարակություն-պետություն-միջազգային հանրություն քառամիասնական մեխանիզմի հենքի վրա, չնայած մինչև այժմ առանձնացնում են մարդ-հասարակություն-պետություն եռամիասնական համակարգը, ինչը սակայն գլոբալացման գնացող աշխարհում չի կարող արտացոլել ազգային անվտանգության բոլոր կողմերը՝ ընդգծելով անվտանգության քաղաքականության և համակարգի քաղաքացիական վերահսկողության (հասարակական) կառուցակարգերը:

Հայաստանի Հանրապետության անվտանգային միջավայրի ձևավորումը և վերափոխումները մշտապես պայմանավորվել են գլոբալ և տարածաշր-

ջանային աշխարհաքաղաքական գործընթացների դինամիկայով, Հարավային Կովկասում և նրա լայն հարևանությունում ուժային կենտրոնների մրցակցության հետ: Այս գործոնների փոխազդեցությունը մշտապես ազդել է ՀՀ արտաքին և ներքին անվտանգության կառուցակարգերի ձևավորման, պետական ինքնիշխանության պահպանման և ռազմավարական կայունության մակարդակի վրա:

Հայաստանի ներկա իրավիճակի գնահատման և ապագա անվտանգության քաղաքականության ձևավորման գործընթացում անհրաժեշտ է առավել փաստարկված մոտեցում ազգային անվտանգության հետևյալ հիմնադրույթների վերաբերյալ.

1. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը պետության՝ որպես պետական կառավարման համակարգի, և հասարակության՝ որպես քաղաքացիական հասարակության, անվտանգ գոյության առաջնահերթությունն է:
2. Հայաստանի ազգային անվտանգության երաշխիքն է համընդհանուր ժողովրդավարական արժեքների՝ պետության, հասարակության և անհատի (իրենց հիմնարար իրավունքներով և ազատություններով հանդերձ) երաշխավորված պաշտպանության արդյունավետ ու համապարփակ համակարգը:
3. Հայաստանի ազգային անվտանգության ապահովումը պետության գոյության դեմ ուղղված սպառնալիքների գնահատումն է, դրանց կանխումն ու չեզոքացումը, ինչպես նաև ներքին ու արտաքին քաղաքականության տարանջատումներով կայուն զարգացման երաշխավորումը:

Հետևաբար, անվտանգության ապահովման գործում առաջնային է, որ անհատները, հասարակական կազմակերպությունները և պետական մարմիններն ակտիվ, գործուն մասնակցություն ունենան անվտանգության կառուցակարգերի ամրապնդման ու զարգացման գործում: Անվտանգության ամրապնդման քաղաքականությունը պետք է հավասարակշռված հիմնվի անվտանգության ապահովման պետական ու ոչ պետական (հասարակական) ենթահամակարգերի վրա՝ հիմքում ունենալով համադասված ոլորտային տարանջատումները:

Հայաստանի Հանրապետությունում անցած տարիների ընթացքում ընդունվել են տարբեր անվտանգային փաստաթղթեր, որոնք՝ նպատակաուղղված լինելով անվտանգության ապահովմանը, կատարողական առումով փաստացի չեն ապահովել դրանցով նախանշված խնդիրների համընդգրկուն կարգավորումը: Այդպիսի անվտանգային փաստաթղթերի շարքում առաջին հերթին առանձնանում է ազգային անվտանգության ռազմավարությունը: Այս համատեքստում ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման կարևոր հարցերից է կոնկրետ մեթոդաբանության ընտրությունը: Որպես հիմնական ուղղություններ՝ առանձնացվում են երկու եղանակներ. ազգային անվտանգության համակարգային կայացում ու դրա հիման վրա ոլորտային ռազմավարությունների ստեղծում և առանձին ոլորտային ռազմավարությո-

յունների մշակում ու դրանց համընդհանրացմամբ մեկ ամբողջական փաստաթղթի ստեղծում: Հայաստանում մինչ օրս փաստացի կիրառվել է առաջին եղանակը:

Այս համատեքստում Հայաստանը մշակում և իրականացնում է ազգային անվտանգության քաղաքականությունը, որն ունի բազմավեկտոր բնույթ և ընդգրկում է տարբեր ոլորտներ: ՀՀ ազգային անվտանգության քաղաքականության բարելավման հիմնական առաջարկությունը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. անհրաժեշտ է ապահովել ռազմավարական մակարդակի փաստաթղթերի հստակ աստիճանակարգության և փոխկապակցվածության երաշխավորումը: Այդ համակարգը պետք է կառուցվի հետևյալ տրամաբանությամբ՝ ազգային անվտանգության ռազմավարություն – ոլորտային ռազմավարություններ (օրինակ, ազգային պաշտպանության ռազմավարություն) – ոլորտային ծրագրային հայեցակարգեր (օրինակ, ռազմական դոկտրին կամ պաշտպանական համակարգի/զինված ուժերի զարգացման ծրագիր) – առանձին ենթաոլորտային ուղղություններ ծրագրային փաստաթղթեր (օրինակ, ռազմական արդյունաբերության զարգացման տեսլական, ռազմագիտակրթական համակարգի զարգացման տեսլական և այլն):

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Աթոյան, Վ. (2014): *Ազգային անվտանգության հիմնախնդիրներ*: Եր.
- Էռնեստ, Բ. (2025): *Հայաստանի անվտանգության և պաշտպանության քաղաքականության վերափոխման նկարագրումներ*: Անվտանգային վերլուծությունների ինստիտուտ, Եր., Հունիս 2025.
- Ղևոնդյան, Ա. (2011): *Ազգային շահերի հիմնահարցը ՀՀ անվտանգության ապահովման առաջնային միջավայրում*: Երևան:
- Շահվերդյան, Ա. (2024): *Էկոլոգիական անվտանգություն. ռազմավարական և քաղաքագիտական գնահատումներ*: Եր.:
- Քոթանջյան, Հ.Ս. (2010): *Հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն: Հայաստանի ռազմական քաղաքականության և ազգային անվտանգության հիմունքները*: Եր.: ՀՀ ՊՆ Դ.Կանսայանի անվան ԱՌՀԻ:
- Քոչարյան, Ս. (2012): *Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը ազգային անվտանգության համայնաբարում*: Եր.: ԵՊՀ հրատ.
- Peltriaux Emmanuel (2023). *Three Major International Security Challenges that Face the World. Journal of the National Defense College. India, Volume 44, Number 1.*
- Ayling, J. (2017). *Prevention of Transnational Environmental Crime and Regulatory Pluralism. In Regulatory Theory: Foundations an Applications, Edited by P. Drahos, Australian National University Press.*
- Buzan, Barry (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Christopher, J., Bolan, Jerad I. Harper, and Joel R. Hillison (2021). *Diverging Interests: US Strategy in the Middle East. The US Army War College. Quarterly Parameters. Vol. 50, N 4.*
- Hartman, Jim (2012). *Sustainability and National Security. Center for Strategic Leadership,*

- U.S. Army War College, Carlisle, PA.*
- Henry Kissinger (2009). *The Intellectual Underpinnings of the Trilateral Partnership in the 21st Century*. "Seeking Opportunities in Crisis: Trilateral Cooperation in Meeting Global Challenges". http://www.trilateral.org/download/doc/seeking_opportunities2.pdf
- Joseph, S. Nye, Jr. (2009). *Get Smart: Combining Hard and Soft Power*. Center for Strategic and International Studies, July/August.
- Kelly, Ph. (2016). *Classical Geopolitics*. Stanford University Press, California, US.
- Leoni Elisa (2024). *Exploring the Interconnection Between Space and Cyberspace: The Due Diligence Principle as a Tool of International Law to Counter Cyberattacks on Space Systems*. *Strategic Leadership Journal*. Challenges for Geopolitics and Organizational Development, Roma, Vol. 4, Dec.
- Prisms and Policy: *U.S. Security Strategy after the Cold War (1994)*. Ed. by N. Levin. Santa Monica: RAND.
- Rothschild, E. (1995). *Common Security in Asia: New Concepts of Human Security*. T. Matsumae, L.C. Chen Tokyo.
- The role of NGOS in European governance. The Analyses of the "Stefancel Mare" University of Suceava. *Fascicle of The Faculty of Economics and Public Administration*. Vol. 10, N 2 (12), 2010, էջ 284–289:
- Trager, F., Kronenberg, P. (1973). *National Security Studies. Scope and Structure of the Field*. In *National Security and American Society: Theory Process Policy*. Lawrence: Univercity of Kansas Press.
- Tsygankov, Andrei P. (2019). *Russia's Foreign Policy Change and Continuity in National Identity*. Lanham: Rowman & Littlefield, Fifth edition.
- US National Security: A Framework for Analysis (1985)*. Ed. by Daniel J. Kaufman, Jeffrey S. McKittrick, Thomas J. Leney. Lexindton Books.

Баграт Багратян

Сотискатель Института философии, социологии и права
Национальной академии наук Республики Армения
Эл. адрес: bsbagratyan@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ИНСТИТУТУ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РА

Национальная безопасность является одним из столпов государственного суверенитета, обеспечение которого включает в себя совокупное влияние как внешних, так и внутренних факторов. Она рассматривается как многоуровневая система, где взаимодействие геополитической среды, социально-экономического развития и институциональных возможностей государства формирует реальный уровень обеспечения безопасности.

Цель исследования – анализ теоретических основ института национальной безопасности, особенностей его формирования и развития, а также оценка возможностей совершенствования структур национальной безопасности Республики Армения и повышения эффективности отдельных подсекторов.

Ключевые слова: Национальная, безопасность, Республика Армения, теория, политика, государство, общество.

Bagrat Bagratyan

*Ph.D. Student of the Institute of Philosophy, Sociology and Law
at the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia*

Email: bsbagratyan@gmail.com

THEORETICAL AND CONCEPTUAL APPROACHES TO THE INSTITUTE OF NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

National security is one of the key pillars of state sovereignty, the protection of which depends on the combined impact of both external and internal factors. It is conceptualized as a multi-layered system where the interaction between the geopolitical environment, socio-economic development, and the institutional capacities of the state shapes the actual level of security.

The purpose of this research is to analyze the theoretical foundations of the institute of national security, explore the particularities of its formation and development, and assess the possibilities for improving the national security structures of the Republic of Armenia, as well as enhancing the effectiveness of individual subsectors.

Key words: National, security, Republic of Armenia, theory, politics, state, society.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. մարտի 6-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. մարտի 15-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին: